

TAHRİR DEFTERLERİNE GÖRE ANKARA ŞEHİRİ YERLEŞMELERİ

Emine ERDOĞAN

*Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Ankara/TÜRKİYE*

Geliş Tarihi: 24. 06. 2005

Yayına Kabul Tarihi: 08.07.2005

ÖZET

Bu makalede Ankara tahrir defterlerine göre XVI. yüzyılda Ankara şehrinin yerleşmeleri incelenmiştir. 1523/30 ve 1571 tarihli tahrir defterlerine göre Ankara şehri yerleşmeleri, kale içi yerleşmeleri ve kale çevresi yerleşmeleri olmak üzere iki kısımdan oluşmaktaydı. Klâsik bir Osmanlı şehir yapısına sahip olan Ankara şehri, tahrir defterlerine göre kale içinde 7, kale çevresinde ise 81 yerleşim yerine (mahallelere) sahip idi. Bu mahalleler genellikle bir dinî ve sosyal yapının etrafında oluştuğu gibi ticaret ve sanayi açısından önemli meslek gruplarına ait mekânların çevresinde de şekillenmişti.

Anahtar Kelimeler: *Ankara, Osmanlı Dönemi Ankara, Ankara Tahrir Defteri.*

ANKARA CITY SETTLEMENTS ACCORDING TO ANKARA TAHRİR REGISTERS

ABSTRACT

In this article, the settlements of Ankara city in XVI. century in respect of Ankara tahrir registers had been studied. In accordance with the 1523/30 and 1571 Ankara Tahrir Registers, Ankara city settlements consisted of two parts: the settlements inside the Castle (Kale) and the settlements outside the Castle. According to tahrir registers, the city of Ankara had a classical Ottoman city structure with 7 settlements (quarter/mahalle) inside the Castle and 81 settlements (quarter/mahalle) around the Castle. Generally these settlements (quarter/mahalle) were situated around the religious and a social structures as well as around the commercial and industrial quarters and important crafts.

Key Words: *Ankara, Ankara in Period of The Ottoman Empire, Ankara Tahrir Registers.*

1.GİRİŞ

Şehir, umumiyetle, sâkinlerinin iş bölümüne tâbi olarak tarım dışı mal ve hizmet ürettiği ve bunları yakın çevresinde veya daha geniş bir alanda pazarladığı¹ kalabalık nüfuslu idari yerleşim birimlerine denmektedir².

Şehrin muhtelif tanımları yapılmıştır. Bu tanımlardan bazıları şu şekildedir:

Şehir, nüfusu belirli bir büyüklükte olan, daha çok tarım dışı etkinliklerle ekonomik faaliyetlerin yapıldığı, kendi nüfusundan başka, etki alanı içinde yaşayanlara da hizmet sağlayan yerleşim birimidir³.

Bir diğer tanım, Max Weber tarafından yapılmıştır. Şehir tanımına Avrupa merkezli yaklaşan Weber, bir yerleşim alanının şehir olabilmesi için o yerleşim yerinin bir kalesinin bulunmasını, pazarının kurulmasını, kendine ait bir mahkemesinin olmasını, yönetim birimine sahip olmasını ve en azından kısmi bir özerklik ve kendi kendini yönetebilmesi gerektiğini ifade etmektedir⁴.

Osmanlılarda ise şehir ve kasaba, “cum’a kılunur ve bâzârı durur” yer olarak tanımlanmaktadır. Osmanlı kanunlarına göre, han, hamam, bedesten ve kervansaray bina edilmişse, o yer kasabadır⁵.

Suraiya Faroqhi, *Osmanlıda Kentler ve Kentliler* adlı çalışmasında, XVI. ve XVIII. yüzyıllardaki Anadolu kentini tanımlarken, bahse konu yerleşimlerin bazı faal özellikler taşıması gerektiğini ifade ederek idarî düzey açısından bir yerleşimde sancakbeyi ya da en azından bir kadı'nın bulunması, pazar ile ilgili vergilerle bu durumun pekiştirilmesi ve nüfusun büyük bir kısmının geçiminin önemli bir bölümünü tarım-dışı uğraşlarla kazanmasının gerektiğini ifade etmektedir⁶.

Ankara şehri, incelediğimiz dönemde yukarıda ifade edilen hususiyetlere sahip bulunuyor; Türk-Osmanlı şehrinin fizikî düzeninin özelliklerini de yansıtıyordu. Yani İslâm şehrinin üç temel unsuru olan cami, pazar ve hamam, Ankara şehrinde de bulunmaktadır. Yine iç kale, şehristan ve rabaz'dan oluşan Orta Asya Türk şehrinin Kale unsuru Ankara'da da görülmektedir. Bedesten ve Uzunçarşı'nın merkez oluşturduğu zanaat ve ticaret mahalli, esnaf çarşıları ile bütünleşerek şehrin hâkim unsuru durumuna gelmiştir⁷.

Tahrir defterlerine göre Ankara şehri ile ilgili verilere gelince: 1523 (TD 117), 1530 (MVAD 438) ve 1571 (TD 74) tarihli tahrirler Ankara şehri hakkında bize değerli bilgiler vermektedir⁸. Bu defterlerdeki verilere göre Ankara şehri, Kale içi ve Kale

¹ Özer Ergenç, “Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler”, *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, Cilt II, Ankara 1981, s.1265.

² Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Ankara 1988, s.40.

³ Ömer Demir- Mustafa Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Ankara 2002, s.241.

⁴ Max Weber, *Şehir: Modern Kentin Oluşumu*, (Çev.Musa Ceylan), İstanbul 2003, s.105.

⁵ Ö.Ergenç, “Osmanlı Şehirlerindeki...”, s.1265.

⁶ Suraiya Faroqhi, *Osmanlıda Kentler ve Kentliler*, (Çev:Neyyir Kalaycıoğlu), İstanbul 1994, s.12.

⁷ Özer Ergenç, “16.yüzyıl Ankara'sı: Ekonomik, Sosyal Yapısı ve Kentsel Özellikleri”, *Tarih İçinde Ankara, (ODTÜ Eylül 1981 Seminer Bildirileri)*, Ankara 1984, s.108.

⁸ Ankara tahrir defterlerinin listesi için bkz. Halil İnalçık, “Giriş”, *438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri, 937/1530, I, Kütahya, Kara-hisâr-ı Sâhib, Sultan-önü, Hamid ve Ankara Livâları, -Dizin ve Tıpkıbasım-*, Ankara 1993, s.13-14.

çevresi yerleşmeleri olmak üzere iki kısımdan oluşmaktaydı.

2. KALE İÇİ YERLEŞMELERİ

Ankara şehrine ve çevreye hâkim bir tepede kurulan ve ilk bakışta göze çarpan Ankara kalesi⁹, 978 m. yükseklikte bir tepe üzerinde yer alır¹⁰. Kalenin yapılış tarihi hakkında elimizde kesin bilgiler yoktur. Bu hususta muhtelif görüşler ileri sürülmüştür. Öncelikle Hititlerin Kale’de askeri bir garnizon bulduklarını bilinmektedir. Bu da Kale’nin Hititlerden önce de mevcut bulunduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir¹¹. Paul Wittek, “Orta Zamanlarda Ankara” adlı makalesinde, Kale’nin yapılış tarihi ile ilgili *Mélanges d’Archeologie Anatolienne* adlı eserin yazarı olan Papas G. De Jerphanion’un görüşlerinden mülhem olarak Kale’nin Bizanslılar tarafından yapılan bir yapı olduğunu ve Hisar’da birbirine yakın iki yapı devri tespit ettiğini bildirmektedir¹². Jerphanion’a göre, bu yapılardan birincisi, tesisatın esas kısmını teşkil eden dikdörtgen

şeklindeki kısımdır. İkinci kısım ise, bu ilk tesisatın tamiri ve onun güneye ve batıya doğru çıkıntı teşkil eden tahkim edilmiş duvarlarla genişleyen kısımdır. Yine Jerphanion’a göre, esas kısmın inşa tarihi Sasani hükümdarı Hüsrev’in 620’de Ankara’yı zapt ve tahribinden ve onun kesin olarak yenilmesinden sonraki tarih olan 629 tarihidir ve Kale’nin inşasının Arap istilaları ile ilgili olma ihtimali de yoktur. Ancak Paul Wittek, söz konusu makalesinde Jerphanion’un görüşüne karşı çıkarak Hisar’ın yapılışının Arap istilası ile ilgili olduğunu, muhtemelen de II.Konstantinos zamanında (307-361) yapıldığını ileri sürmektedir¹³.

Ankara Kalesi’ne sırasıyla Hititler, Firigler, Lidyalılar, Medler, Romalılar, Bizanslı’lar ve Araplar hâkim olmuşlar ve bunlardan sonra Selçuklular, İlhanlılar ve Osmanlılar hakim olmuşlardır. Arap saldırıları sırasında çok harap olması sebebiyle 859 yılında Bizans İmparatoru III.Mihailos zamanında (842-867) büyük bir onarım görmüştür¹⁴. Selçuklular döneminde Alaaddin Keykubad Kale’yi yeniden tamir ettirmiş; II.Keykavus yeni ilaveler yaptırmış ve onarmıştır¹⁵. Mısır valisi Mehmet Ali Paşa’nın oğlu İbrahim Paşa da Ankara’yı alınca (1832) Kale’nin dış duvarlarını tamir ettirmiştir¹⁶.

Osmanlılar ise, Hisar’ı Selçuklular dönemindeki haliyle muhafaza etmişler ve kullanmışlardır. Ankara Kalesi’nde, devlete

⁹ Evliya Çelebi’ye göre Ankara Kalesi için şairler şu beyti söylemişlerdir: “ra’eynâ kal’ate’d-dünyâ cemî’an ve lâkinne mâ ra’eynâ misle hâzâ”. Anlamı: Dünya kalelerinin tamamını gördük, fakat böyle bir şey görmedik. Bkz. Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zıllî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini, 2.Kitap, (Haz.Zekeriya Kurşun-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), Yapı Kredi yay., İstanbul 1995, s.223-224.

¹⁰ Besim Darkot, “Ankara”, *İA*, Cilt I, s.437.; Özer Ergenç, “XVII. Yüzyılın Başlarında Ankara’nın Yerleşim Durumu Üzerine Bazı Bilgiler”, *OA*, Cilt I(1980), s.223.

¹¹ Nazmi Sevgen, *Anadolu Kaleleri*, Cilt I, Ankara 1959, s.51-52.

¹² G. Jerphanion, *Mélanges d’Archeologie Anatolienne*, Beyreuth 1928’den nakleden Paul Wittek, “Orta Zamanlarda Ankara”, (Çev.Nurettin Ardıç), *Çığır*, 43-44 (1936), s.50.

¹³ P.Wittek, “Orta Zamanlarda Ankara”, s.50.; Özer Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara Enstitüsü Vakfı yay., Ankara 1995, s.21.

¹⁴ Vedat İdil, *Ankara, Tarihi Yerler ve Müzeler*, (Yayın yeri verilmemiş), 1993, s.25.

¹⁵ Nurettin Can Gülekli, *Ankara Rehberi*, İstanbul 1949, s.45.

¹⁶ N.Sevgen, *Anadolu Kaleleri*, s.51-52.

ait para (hazine) ve eşyalar korunduğu gibi¹⁷ zindan (hapishane), top, tüfek ve mühimmâtın saklandığı bir depo ve askerî barınaklar da bulunmaktaydı.

Ankara Kalesi'nin XVI. ve XVII. yüzyıllardaki durumunu şehri ziyaret eden seyyahlardan öğrenebilmek mümkündür. 1555 tarihinde Ankara'yı ziyaret eden Hans Dernschwam seyahatnâmesinde, uzun ve yüksek bir dağın tepesinde sur ve Kale kalıntılarının olduğunu ve sur kalıntıları bulunan iki dağın (Kale ve Hıdırlık tepesi) arasından büyük bir derenin oldukça süratli aktığını; bu derenin üzerinde ve her iki dağın eteğinde birinden diğerine geçebilmek için iri taşlardan çok sağlam yapılmış muhkem bir derbentin bulunduğunu yazmıştır¹⁸.

Ankara hakkında bilgi veren seyyâhlardan¹⁹ birisi de 1619 yılında Kudüs'ten yurduna dönerken şehri ziyaret eden Polonyalı Simeon'dur. Ona göre, Ankara şehri dış, orta ve iç olmak üzere üç kat surla çevrili idi. Şehirde 8 adet kilise vardı ve 200 Ermeni hanesi bulunmaktaydı. Şehir halkı sofçulukla uğraşmaktaydı. Burada iyi cins sof üretilerek bütün dünyaya sevk edilmekteydi. Seyyâhın şehri ziyareti sırasında, Celalilerin tahrip ettiği kiliseler tamir edilmekteydi²⁰.

1640 yılında Ankara'yı ziyaret eden Evliya Çelebi, Kale'nin duvarları, burçları, kapıları, içinde bulunan silâhları, Kale dizdârları ve neferleri hakkında bilgi vermektedir. Ona göre, XVII. yüzyılda Kale içerisinde bağısız ve bağçesiz 600 hane bulunmakta idi. Şehir çevresinde 4 kapılık bir sur vardı. Surun üç tarafı 6 bin adımdı. Evliya Çelebi'nin bahsettiği bu sur, Pitton de Tournefort'un Ankara şehri ile ilgili gravüründe de görülmektedir²¹. Bu surun varlığı, XVII. yüzyıl Ankarasını tasvir eden bir resimde de görülmektedir. Bu resme göre, Ankara Kalesi, geniş, engebeli bir arazi üzerinde yükselmektedir. En geniş sınırı teşkil eden dış sur, duvardan dışarıya taşan kare burçları ile şehri çevirmektedir. Burçların içinden açılan kapılar, dışarıya geçit vermektedir²². Özer Ergenç'in gerek Ankara'yı görmüş olan seyyahların yaptığı tasvirlerle ve çizdikleri resim, kroki ve gravürlere, gerekse sicil kayıtlarından elde ettiği bilgilere göre, şehri kuşatan bu surun belli başlı kapıları, Cenabî Kapısı, Doğan Bey Zâviyesi yakınındaki Kapı ve Araba Pazarı Kapısı'dır²³.

Bugünkü hali ile Ankara Kalesi Selçuklulardan kalmıştır. İç Kale yaklaşık bir dikdörtgen şeklinde olup, yerli Ankara taşı (bazalt) ile şpolien malzemeden yapılmıştır. İç Kale'nin kuleleri beşgendir ve ana kapı güneydedir. İç Kale'nin doğusundaki burç yuvarlak olup, Doğu Kale olarak adlandırılmaktadır. Kalenin bu bölümü 50.000 m²dir. Çevresi 1150 metredir. Çoğu beş köşeli 42 kulesi vardır. Kulelerin yüksekliği 14-16 metredir. Batıdaki 19 kule, düzlükten çok güzel

¹⁷ Ö.Ergenç, *Ankara ve Konya*, s.22.

¹⁸ Hans Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, (Çev. Yaşar Önen), Mersin 1992, s.254-255.

¹⁹ Diğer seyyâhlar ve seyahatnâmeleri için bkz. Korkmaz Alemdar, "Seyahatnamelerde Ankara", *Tarih İçinde Ankara, (ODTÜ Eylül 1981 Seminer Bildirileri)*, Ankara 1984, s.97-105.; Semavi Eyice, "Ankara'nın Eski Bir Resmi", *Atatürk Konferansları*, IV(1970), s.68-96.

²⁰ Hrand D.Andreasyan, *Polonyalı Simeon'un Seyahatnâmesi (1608-1619)*, İstanbul 1964, s.162.

²¹ S.Eyice, "Ankara'nın Eski...", s.98.

²² S.Eyice, "Ankara'nın Eski...", s.99.

²³ Ö.Ergenç, *Ankara ve Konya*, s.16.; Ö.Ergenç, "XVII. Yüzyılın Başlarında...", s.87-88.

görünür²⁴. Kale'nin Bent deresi'ne bakan ve kuzeyde en yüksek yerde bulunan burç Ak Kale adını taşır. Dış Kale'de kuleler dörtgen şeklinde olup, iki kapısı vardır. Bunlardan birisi Dış Kale Kapısı, diğeri ise Hisar Kapısı olarak adlandırılır. Hisar Kapısı'nın üzerinde İlhanlılar'a ait bir kitâbe bulunmaktadır²⁵.

Kale'nin bizim çalışmamıza esas olan yönü, buranın bir yerleşim bölgesi ve yönetim birimi olmasıdır. İncelemiştir olduğumuz 1523/30 (TD 117/MVAD 438) ve 1571 tarihli (TD 74) defterlerde Kale'de Güzeloğlu Mescidi Mahallesi, Dudîran

Mescidi Mahallesi, Aşağıkapu Mescidi Mahallesi, Yazıcı Şa'b(Şihab?)üddin Mescidi Mahallesi, Câmî Mescidi Mahallesi adında 5 Müslüman mahallesi ile bir de gayrimüslim mahallesi bulunmakta idi. XIX. yüzyılda bu mahalleler Kal'a Mahallesi olarak anılmaktaydı²⁶. Ö.Ergenç'in şer'iyye sicillerine dayalı olarak yapmış olduğu tespite göre, XVI. yüzyıl sonunda Ankara Kalesi'nin dış hisarında Fişenkoğlu Mescidi, İç Kale'de Misafir Mescidi, Suluk Mahallesi, Şemseddin b. Ramazan Mahallesi bulunmakta idi²⁷. Ancak bu mahalleler incelediğimiz defterlerde geçmemektedir.

Kale'deki Müslüman mahallelerin nüfus açısından en kalabalık olanı Câmî Mescidi Mahallesi idi. Bu mahalle etrafında nüfus yoğunluğunun daha fazla olması muhtemelen bu mahallenin dinî etkinliğinin (Cuma ve Bayram namazlarının burada kılınması) daha fazla olmasından kaynaklanmaktadır.

Tablo 1: Kale'de bulunan mahallelerin XVI.yüzyıldan XIX.yüzyıla kadar olan gelişimi.²⁸ (Kısaltmalar: Cm:Cemâ'at; Mh: Mahalle)

	Mahalleler	1523/ 30	1571	1601	1785- 1840	1891 (1309)
1	Mh Müselmânân (Mescid-i Dûdirân)	+	+	-	Kal'a	-
2	Mh Müselmânân (Mescid-i Aşağı Kapu)	+	+	-	Kal'a	-
3	Mh Müselmânân (Mescid-i Câmî')	+	+	-	Kal'a	-
4	Mh Müselmânân (Mescid-i Güzeloğlu)	+	+	-	Kal'a	-
5	Mh Müselmânân (Mescid-i Yazıcı Şa'b (Şihab?)üddin)	+	+	-	Kal'a	-
6	Cm Gebrân	+	+	-	Kal'a	-
7	Cm Zenberekciyân ve Nebbetciyân	+	+	-	-	-

²⁴ N.Can Gülekli, *Ankara, Tarih-Arkeoloji*, Ankara 1948, s.98-99.

²⁵ V.İdil, *Ankara...*, s.25.

²⁶ Rifat Özdemir, *XIX.Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Ankara 1998, s.83.

²⁷ Ö.Ergenç, *Ankara ve Konya*, s.22.

²⁸ Tablodaki (+) işareti mahallelerin söz konusu yıllarda aynı isimle anıldıklarını, (-) işareti ise mahallelerin ilgili yıllarda kaydedilmediklerini göstermektedir. Mahallelerin 1601, 1785-1840, 1891 (1309) tarihlerindeki durumu Rifat Özdemir, *XIX.Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Ankara 1998 adlı kitaptan alınmıştır.

İncelediğimiz defterlerde, “Cemâ’at-i Gebran der Kal’a” olarak anılan gayrimüslim mahallesinde oturanların Ermeni oldukları isimlerden anlaşılmaktadır. Bu mahallede Vartan, Toros, Serkis, Bedros, Kirkor gibi Ermeni isimleri bulunduğu gibi Melikşa, Gökçe, Aydın, Kutlu, Arslan, Emirşah, Tursun, Cihan Şah gibi Türkçe isimler de vardır²⁹. Bu durum Nejat Göyünç’e göre, Anadolu’da XVI. yüzyılda bir miktar Hıristiyan Türk topluluğunun mevcut olduğunu göstermektedir. Muhtemelen bunlar, Bizanslılar zamanında Balkanlar’dan Anadolu’ya geçirilerek yerleştirilmiş olan Hıristiyan Türklerin kalıntılarıdır³⁰. Bunun yanında seyyâh Polonyalı Simeon’a göre, Kale’de Rumlara ait Panaia adlı bir kilise vardı³¹. Ancak elimizdeki defterlerde bununla ilgili herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

Ankara Kalesi’nde ayrıca Zenberekciyân ve Nevbetciyân ehli de bulunmaktaydı. Defterlerde cemaat olarak kayıtlı olan bu grup, her iki tahrir döneminde de bulunmaktaydı. Zenberekçiler, Yeniçeri Ocağı’nın seksen ikinci ortası efrâdına verilen addır. Silâh olarak “zenberek” adı verilen ok kullandıkları için böyle adlandırılmışlardı³².

3. KALE ÇEVRESİNDEKİ YERLEŞMELER

Bizans ve Selçuklular dönemindeki Anadolu şehirleri diğer Ortaçağ şehirleri gibi, surlar içinde yer almışlardır. Ancak bu durum, Osmanlılar döneminde XV. yüzyıla kadar muhafaza edilebilmiş, bu yüzyıldan sonra şehirler surların dışına taşmışlardır³³. Ankara şehri de zamanla sur dışına taşmıştı ve Kale’nin dışında şehir iki bölümden oluşmaktaydı. Kale’yi çevreleyen surun içinde kalan kısım, Yukarı Yüz, bugünkü Anafartalar Caddesi’nin altında kalan ve Hacı Bayram Câmii’nden Karacabey Külliyesi’ne kadar uzanan kısım da Aşağı Yüz diye adlandırılmış olup bu isimler Cumhuriyet devrine kadar devâm etmiştir³⁴. Araştırmamızın bu bölümünde Yukarı Yüz ve Aşağı Yüz’de bulunan yerleşmeler, daha başka bir ifadeyle mahalleler üzerinde duracağız.

“Mahalle” tabiri, ıstılâh olarak konaklanan yer anlamına gelmekte olup, husûsi olarak şehrin bir semti mânâsındadır³⁵. Osmanlı dönemi için bu tabir, genellikle aynı mescitte ibadet eden cemaatin aileleri ile birlikte ikamet ettikleri şehir kesimi olarak tanımlanmaktadır³⁶. Bir başka ifadeyle, “Osmanlı şehrinde mahalle, bir câmiin, zâviyenin veya imâretin çevresinde kurulan meskenlerden oluşan veya birlikte yaşama isteği duyan aynı meslek mensupları veya inanç ve gelenek sahiplerinin evlerinden oluşan bir ünitelerdir”³⁷.

²⁹ BOA-TD-117, s.45-46.; TKGM-KKA-TD-74, v.32a.

³⁰ Nejat Göyünç, “Onaltıncı Yüzyılda Ankara”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 1/1 (Ekim 1967), s.73.; Bu hususta ayrıca bkz. Yılmaz Kurt, “1572 Tarihli Adana Mufassal Tahrir Defterine Göre Adana’nın Sosyo-Ekonomik Tarihi Üzerine Bir Araştırma”, *Belleten*, LIV (1990), s.191.

³¹ H.D.Andreasyan, *Polonyalı Simeon’un...*, s.162.

³² M.Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt III, İstanbul 1983, s.652.

³³ Doğan Kuban, “Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler”, *Vakıflar Dergisi*, VII(1968), 72.

³⁴ Ö.Ergenç, *Ankara ve Konya*, s.16.

³⁵ J.H.Kramers, “Mahalle”, *İA*, VII, s.144.

³⁶ Ö.Ergenç, “Osmanlı Şehirlerindeki...”, s.1270.

³⁷ Ö.Ergenç, *Ankara ve Konya*, s.50.

Şehrin mahallelere bölünmüş olması önemli bir husustur. Ancak Osmanlı öncesi İslâm şehirlerinde olduğu gibi, Ankara mahalleleri, birbirleri ile organik bağları olmayan ayrı yerleşme kesimleri olarak nitelenemez. Ankara’da mahalle şehir bütünü içinde bir yerleşme birimidir³⁸. Bu yerleşme biriminde bulunan evlerin yapılarına bakıldığında ilginç bir özellik göze çarpar. İslâm kültürünün yansıması görülen mahallelerde Müslüman evleri, sokağa sırt çevirmiş, iç avlusuna dönük, ışığını avlusundan alan yapılar olarak görülmektedir. Yapının bütün unsurları, içinde yaşayanlara azami derecede mahremiyet sağlayacak biçimde birbirleriyle bağlantılıdır³⁹.

İncelediğimiz tahrir defterlerinden elde ettiğimiz verilere göre, Kale çevresinde bulunan mahallelere gelince: 1523/30 (TD 117/MVAD 438) tarihli deftere göre Kale haricinde 81 mahalle bulunmaktadır⁴⁰. Bu mahallelerden 63’ü Müslüman, 13’ü Müslüman-Hıristiyan (karışık), 4’ü Hıristiyan ve 1’i de Yahudi mahallesi⁴¹ idi. 1571 (TD 74) tarihli deftere göre de 81 mahalle bulunmaktadır. Bu tarihte 81 mahallenin 60’ı Müslüman, 17’si Müslüman-Hıristiyan (karışık), 3’ü Hıristiyan ve 1’i de Yahudi mahallesi idi. Aşağıdaki tabloda bu durum daha detaylı olarak sunulmuştur. Ö.Ergenç’in şer’iye sicillerine dayalı olarak yapmış olduğu tespite göre, XVI. yüzyılda Ankara şehrinde

Kale ve Kale dışında 85 mahalle vardır⁴². Mahallelerin bu mevcudiyeti 1718’de de görülmektedir. Bu sayı, 1747’de Celal-i Kattanîn’in eklenmesi ile 86 olmuşsa da 1779 tarihinde yine 85’e inmiştir⁴³.

1523/30 tahririnde Ankara mahallelerinden sadece Müslümanların oturduğu 4 mahalle (Emre, Mevlânâ Seyf (Hankâh), Yakub-ı Harrat, Yakub-ı Na’âl) 1571 tahririnde Hıristiyanların da yaşadığı mahalle hüviyetine bürünmüşlerdir. Bu mahallelerden Emre ve Mevlânâ Seyf (Hankâh) mahalleleri yerleşim düzeni açısından birbirlerine yakın mahallelerdir⁴⁴. Muhtemelen Hıristiyan nüfusuyla meskûn mahallelerden bu mahallelere nakiller olmuştur. Bunun yanında tam tersi değişimler de görülmektedir. 1523/30 tahririnde Müslüman ve Hıristiyanlarla meskûn olan 1 mahalle (Hacı Doğan), 1571 tahririnde tamamen Müslümanlarla meskûn olarak görülmektedir. Bunun yanı sıra tamamen Hıristiyan ve tamamen Yahudi nüfus barındıran mahalleler, her iki tahrir döneminde de dinî statülerini muhafaza etmişlerdir.

Ankara’da Hıristiyanların mevcudiyetini, Niğbolu Muharebesi’nde tutsak edildikten sonra altı yıl Yıldırım Bayezid’in yanında kalan ve Ankara Savaşı’nda (1402) onunla birlikte Timur’a tutsak olup Orta Asya’ya götürülen; Timur ve halefleri zamanında Kırım hanı nezdinde yirmi altı yıl daha kaldıktan sonra kaçarak ülkesine dönen Bavyeralı bir soylu olan Schiltberger de bize

³⁸ Ö.Ergenç, “16.yüzyıl Ankara’sı...”, s.108.

³⁹ Ruşen Keleş, *Şehirciliğin Kuramsal Temelleri*, Ankara 1972, s.25.

⁴⁰ Aynı tespit için bkz. N.Göyünç, “Onaltıncı Yüzyılda Ankara...”, s.73.

⁴¹ Yahudiler defterde cemâ’at başlığı altında yazılmışsa da mahalle olarak telakkî edilmişlerdir. (BOA-TD-117, s.47).

⁴² Ö.Ergenç, “XVII. Yüzyılın Başlarında...” , s.106-107.

⁴³ Yücel Özkaya, “XVIII. Yüzyılda Orta Anadolu’daki Bazı Kaza ve Mahalle Adlarındaki Değişiklikler”, *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri (11-13 Eylül 1984)*, Ankara 1984, s.237.

⁴⁴ R.Özdemir, *XIX.Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, 303.,Ek.17/a.

bildirmektedir. Schiltberger, gördüğü memleketleri anlatırken Ankara’da Aramî inancına bağlı, Hristiyanların yaşadığını yazmaktadır⁴⁵.

Ankara şehrinde mahalleler, ya bir dinî yapı etrafında oluşmuş veya meslek gruplarından bazılarının veya aynı dinî inanç ve gelenek etrafında toplananların bir arada oturma istekleri sonucunda ortaya çıkmışlardır⁴⁶. İncelediğimiz dönemde Ankara mahallelerinin isimlerine baktığımızda bu durum açıkça görülmektedir.

Bir dinî ve sosyal yapının etrafında oluşan mahalleler şunlardır: Ak Medrese, Alaca Mescid, İmâret-i Karaca Bey, Mescid-i Kureyş, Hacı Mescid-i Melike Hatun, Mescid-i Şemseddin, Minâre-i Belkıs.

Bir meslek grubunun veya belli bir mesleğe sahip kişinin adını alan mahalleler de şunlardır: Baklacı, Bostancıyân (Bostancılar), Boyacı Ali, Börekçiler, Buryacılar (Hasırcılar), Celal Panbuğî (Pamukçu Celal), Debbâğân, Ekinci (Acıca), Hallâc Mahmud, Helvacıyân (Helvacılar), Kattanîn (Pamuk tüccârları), Kâzûrân (Çamaşırcılar), Keyyâlin (Kileciler; ölçücüler), Kirişciyân (Kirişçiler), Koyun Pazarı, Rüstem-i Na’âl (Nalbant Rüstem), Sâbunî (Sabuncular), Yakub-ı Na’âl (Nalbant Yakub), Yusuf-ı Habbâz (Ekmekçi Yusuf)⁴⁷, Dellâl Karaca, Yakub-ı Harrât (Oymacı Yakub). Bu durum şehrin iktisadî hayatında esnafın nasıl bir rol oynadığını da göstermektedir.

Yukarıda sıraladığımız meslek grupları ile adlandırılan mahalleler arasında özellikle dokumacılık ile ilgili meslek gruplarının (Boyacı Ali, Celal Panbuğî, Hallâc Mahmud, Kattanîn, Kâzûrân) fazla olması şehirde dokumacılık faaliyetinin de yoğun olarak yapıldığını gösterir. Nitekim şehri ziyaret eden seyyahlar şehrin bu özelliği üzerinde ehemmiyetle durmuşlardır. Bunlardan birisi 1539 yılında, Venedik hizmetinde olup İran’a giden Michele Membré adlı bir elçidir. Bu elçi, kentten en önemli gelir kaynağının sof olduğunu söylemekte ve Ankara’dan “zambelotti yapılan yer” olarak söz etmektedir⁴⁸. İstanbul’dan Amasya’ya giden ve dönüşünde Ankara’dan geçen Busbecq ise daha Ankara’ya gelmeden Ankara keçilerini uzun uzun anlatır ve bu keçinin kılından yapılan kumaşın boyanması hakkında da bilgi verir. Busbecq, bu kumaştan yapılan elbiselerin yüksek mevkiye Türkler tarafından giyildiğini ve bunun bir kibarlık alâmeti sayıldığını da kaydetmektedir⁴⁹.

Ankara’da Bedesten ve Bedesten’den itibaren Hasan Paşa Hanı’na kadar uzayan Uzunçarşılı, genellikle sof tüccarlarının yer aldığı iki önemli pazar yeri idi. Uzunçarşılı’nın civarında ve Bedesten’e yakın olan Avancıklar semtinde sofçular yer almıştı. Diğer iş kolları da Uzunçarşılı’ya açılan sokaklar içerisinde kümelenmişti. Debbağlar ise Bend Deresi’nde mesleklerini icra etmekteydiler. Zira debbağlar ve boyacılar gibi çevre temizliği ve sağlık yönünden problemlili olan iş kollarının şehir dışında ve akarsu kenarında icra edilmesi

⁴⁵Johannes Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)*, (Çev.Turgut Akpınar), İletişim yay., İstanbul 1995, s.101.

⁴⁶ Ö.Erdoğan, “16.yüzyıl Ankara’sı...”, s.106.

⁴⁷ Parantez içerisindeki mahallelerin anlamı için bkz. N.Göyünç, “Onaltıncı Yüzyılda Ankara”, s.73-74.

⁴⁸ Michele Membré, *Relazione di Persia 1542*. Ed. Giorgio R.Cordona.Napoli 1969 (Mahmud Şakiroğlu tanıtması), *Bulleten*, XXXVI/141 (1972), s.115.

⁴⁹ O.G.Busbecq, *Türkiye Mektupları*, (Çev. Hüseyin Cahit Yalçın), İstanbul 1939, s.67.

Osmanlı şehirlerinin çarşı ve pazar nizamının gereği idi⁵⁰. Nitekim, İslâm kültürünün hakim olduğu şehirlerde yerleşim durumu göz önünde bulundurulduğunda cami yakınında kitapçılar, ciltçiler, deri eşya satıcıları ve terlikçiler bulunurdu. Dericilikten sonra en yaygın meslek olarak dokumacılık geliyordu. Daha sonra marangozluk, çilingirlik ve bakırcılık gelmekteydi. Demirciler, daha uzakta yer almaktaydılar. Alıcıları daha çok köylü nüfus olan saraçlar ise şehrin dış sınırlarına yakın yerlerde mesleklerini icra ederlerdi. Debbağların yeri şehrin çıkış noktalarında, çömlekçilerininki ise şehrin dışında idi⁵¹.

Ankara mahalleleri içerisinde Ürgüp, Erzurum, Tiflisî, Koçhisar gibi şehir adı taşıyan mahalleler de bulunmaktadır. Tahminimize göre bu mahallelerin sâkinleri oralara geldikleri şehrin adını vermişlerdir.

Mahalle isimlerine dikkat edildiğinde, mahalleyi kuran şahısların herhangi bir hususiyetleri (fizikî, dinî vs.) ile ilgili olarak da mahallelerin isimlendirildiği görülmektedir. Güngî (Dilsiz), Kefere (Kâfir Köy) bu şekilde isimlendirilen mahallelerdendi.

Kavmî ve dinî isim taşıyan mahalleler arasında; Mihriyâr-i Ermeni, Makramacıyân-ı Zimmîyân, Yahudiyân, Zimmîyân-ı Kirişciyân mahallelerini sayabiliriz.

Bunun yanında sadece şahıs adı veya lakapları ile anılan mahalleler de bulunmaktaydı: Ahî Çelebi, Ahî Hacı Murad, Ahî Tura, Ali Bey, Balaban, Behlül, Emre, Gökce Oğlu, Hacı Eshâb, Hacı Doğan, Hacı Halil, Hacı İvaz Haddâd, Hacı

Mansur, Hacı Musa, Halife Bayezid, Hoca Paşa, Hoca Sinan, Kiçili (Ahî Kiçi Bey), Kızıl Bey⁵², Kurd, Mevlânâ Seyf⁵³, Şeyh İzzeddin, Sed (Köscü İvaz), Yeke Ahmed adlı mahalleler bunlardandı.

Mahalle kuran şahısların adlarının bir kısmının Ahî lakabını taşıması üzerinde ayrıca durmak gerekir. Nitekim, ahîlerin Selçuklu devletinin son döneminde meydana gelen otorite boşluğundan dolayı yönetimi ele aldıkları bilinmektedir⁵⁴. Şehirde mevcut bazı mimarî eserlerin Ahi adını taşıması⁵⁵ da ahilerin, Ankara'nın sosyal, kültürel ve iktisadî açıdan idâre ve gelişmesine katkıda bulduklarına delâlettir.

Bu mahallelerin çoğu, XIX. yüzyılın sonlarına kadar aynı isimle anılmıştır (Bkz. Tablo 2).

⁵² Bu mahalle adını Alâeddin Keykubâd zamanında Ankara'ya subaşı tayin edilen Melikü'l-Ümerâ Seyfeddin Kızıl Bey'den almıştır. Ankara'da Kızıl Bey'e ait bir de mescid bulunmakta idi. Bkz. Ö.Ergenç, *Ankara ve Konya*, s.25. Bu mescid, Ulus'da bugünkü Ziraat Bankası'nın yerinde idi. Ayrıca burada medrese ve Kızıl Bey'in türbesi de bulunmaktaydı. Bkz. Mehmet Ali Hacıgökmen, "Ankara'da Ahi Hakimiyeti (1330?-1361)", *Türkler*, VI, s.830.

⁵³ Bu mahalle bazı çalışmalarda Hoca Nâsif olarak belirtilmişse de (N.Göyünç, "Onaltıncı Yüzyılda Ankara", s.73.; R.Özdemir, *XIX.Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, s.81) bizim belgelerimizde Mevlana Seyf olarak geçmektedir.

⁵⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. M.A.Hacıgökmen, "Ankara'da Ahi Hakimiyeti...", s.830-836.

⁵⁵ Bu hususta detaylı bilgi için bkz. Gönül Öney, *Ankara'da Türk Devri Dinî ve Sosyal Yapıları*, Ankara 1971.

⁵⁰ Ö.Ergenç, *Ankara ve Konya*, s.50.

⁵¹ R.Keleş, *Şehirciliğin...*, s. 25.

Tablo 2: XVI.yüzyıldan XIX.yüzyıla Ankara Mahalleleri

Mahalleler ⁵⁶			1523/30	1571	1601	1785-1840	1891(1309)
1	Mh	Ahî Çelebi (Ulucan)	+	+	-	-	-
2	Mh	Ahî Hacı Murad	+	+	+	+	Ahi Murad
3	Mh	Ahî Tura	+	+	+	+	Ahî Tuğra
4	Mh	Ak Medrese	+	+	-	-	-
5	Mh	Alaca Mescid	+	+	-	-	-
6	Mh	Ali Bey	+	+	+	+	+
7	Mh	Arab Hacı (Ahi Elvan)	+	+	Hacı Arab	Hacı Arab	Hacı Arap
8	Mh	Aşına Hân	+	+	Eşenhor	Aşhor	-
9	Mh	Avancıklar	+	+	-	-	-
10	Mh	Bademlü	+	+	Bademli	Bademli	-
11	Mh	Baklacı	+	+	+	+	+
12	Mh	Balaban	+	+	+	+	+
13	Mh	Behlül	+	+	+	+	+
14	Mh	Bostancıyân	+	+	Bostanî	Bostanî	Bostanî
15	Mh	Boyacı Ali	+	+	+	+	+
16	Mh	Börekçiler	+	+	+	+	+
17	Mh	Buryacılar	+	+	Buryacı	Buryacı, Boyra	-
18	Mh	Celal Panbuğî (Hallâc-ı Kattânî)	+	+	Celâl-i Kattanî	Celâl-i Kattanî	-
19	Mh	Çakırlar (Yayanî)	+	+	+	+	+
20	Mh	Debbağân	+	+	Debbağın	Debbağın	Debbağlar
21	Mh	Dellâl Karaca	+	+	+	+	Tellâl Karaca
22	Mh	Dibek	+	+	+	+	+
23	Mh	Ekinci (Acıca)	+	+	-	-	-
24	Mh	Emre	+	+	Emre Güllü	Emre Güllü	Emre Güllü

⁵⁶ Mahalle adlarında, tahrir tarihleri göz önünde bulundurulduğunda, küçük bazı değişiklikler dışında farklılıkların pek olmadığı görülmektedir. 1523 (TD 117) ve 1571(TD 74) tarihli defterlerde Mescid-i Melike Hatun olarak kaydedilen mahalle, 1530 (MVAD 438) tarihli defterde Hacı Mescid-i Melike Hatun olarak kaydedilmiştir. Bkz. BOA-TD-117 s.34; TKGM-KKA-TD-74 v.12 a; BOA-MVAD-438 s.338. Kezâ aynı şekilde 1523 (TD 117) ve 1571 (TD 74) tarihli defterlerde Hoca Paşa olarak kaydedilen mahalle, 1530 (MVAD 438) tarihli defterde Ali Hoca Paşa olarak kaydedilmiştir. Bkz. BOA-TD-117 s.19, TKGM-KKA-TD-74 v.6b, BOA-MVAD-438, s.338.

25	Mh	Erzurum	+	+	+	+	+
26	Mh	Gökce Oğlu	+	+	İbn Gökçe	İbn Gökçe	İbn Gökçe
27	Mh	Güngî	+	+	Geneği*	Kenekî	Keteki
28	Mh	Hâcendî	+	+	Hâcendi	Hâcendî-Hoca Hindî	Hoca Hindî müslim-Hoca Hindî gayr-i müslim
29	Mh	Hacı Eshâb	+	+	+	+	Rum Hac Eshab
30	Mh	Hacı Doğan	+	+	+	+	+
31	Mh	Hacı Halil	+	+	+	+	+
32	Mh	Hacı İvaz Haddad	+	+	Hacı İvaz Haddâd	Hacı İvaz	-
33	Mh	Hacı Mansur	+	+	+	+	+
34	Mh	Hacı Musa	+	+	+	+	+
35	Mh	Halife Bayezîd	+	+	+	+	+
36	Mh	Hallac Mahmud	+	+	+	+	+
37	Mh	Helvacıyân	+	+	Helvâyî	Helvâyî	Helvâyî
38	Mh	Hendek	+	+	+	+	-
39	Mh	Hoca Paşa	+/ Ali Hoca Paşa	+	+	+	+
40	Mh	Hoca Sinan (Valtarîn)	+	+	Voltârîn	Valtarîn	Valtarîno
41	Mh	İmâret-i Karaca Bey	+	+	İmâret	İmâret	İmâret
42	Mh	Kattânîn	+	+	+	+	+
43	Mh	Kâzûrân	+	+	Kazûr Ali	Kazûr Ali	Kazûr Ali
44	Mh	Kebkebîr	+	+	Kebkebîr-i Müslimin	Kebkebîr-i Müslim	-
45	Mh	Kebkebîr-i zimmî	+	+	+	+	-
46	Mh	Kiçilü (Ahî Kiçi Bey)	+	+	Kiçülü	Kiçikli	-
47	Mh	Kefere (Kâfir Köyü)	+	+	Kâfir Köyü	Kâfir Köyü	-
48	Mh	Keyyâlin	+	+	+	+	-
49	Mh	Kirişciyân (İmâm Yusuf)	+	+	İmam Yusuf	İmam Yusuf	Rum İmam Yusuf
	Mh	Zimmîyân-ı Kirişciyân	+	+	-	-	-
50	Mh	Kızıl Bey	+	+	+	+	+

51	Mh	Koç Hisar	+	+	+	+	-
52	Mh	Konurcalar	+	+	Konurca	Konurca	-
53	Mh	Koyun Pazarı	+	+	+	Bazar-ı Ganem	Bazar-ı Ganem
54	Mh	Kurd	+	Kurd-ı Zımmî	+	+	+
55	Mh	Makramacıyân-ı Zımmîyân	+	+	Makramacı	Makramacı	-
56	Mh	Mervârid	+	+	Mevdûd	Mevdûd	Mevdûd
57	Mh	Mescid-i Kureyş	+	+	Kureyş	Kureyş	Kureyş
58	Mh	Hacı Mescid-i Melike Hatun	+	+	Hatun	Hatunî	Hatuniye
59	Mh	Mescid-i Şemseddin	+	+	Şemseddin	Şemseddin	Ramazan Şemseddin
60	Mh	Mevdûd	+	+	-	-	-
61	Mh	Mevlânâ Seyf (Hankâh)	+	+	Hankâh	Hankâh	-
62	Mh	Mihriyâr-ı Ermeni	+	+	Mihriyâr	Mihriyâr	Mihriyâr
63	Mh	Minâre-i Belkis	+	+	Belkis	Belkis	-
64	Mh	Mukaddem	+	+	+	+	Mukdim
65	Mh	Öksüzce	+	+	+	+	+
66	Mh	Papanî (Borzi)	+	+	Papânî	Papânî	Papânî
67	Mh	Rüstem-i Na'âl	+	+	+	+	+
68	Mh	Sabunî	+	+	+	+	+
69	Mh	Sed (Köscü İvaz)	+	Sed-i Zımmî (Köscü İvaz)	+	+	
70	Mh	Şeyh İzzeddin	+	+	+	+	+
71	Mh	Yeke Ahmed ⁵⁷	+	+	+	+	+
72	Mh	Tiflisî	+	+	Tiflisî	Tiflis	-
73	Mh	Tulîce	+	+	Tûlî	Tûlîce	Tûlîce
74	Mh	Ürgüb (Hacı Sinan)	+	+	+	+	+
75	Cm	Yahudiyân	+	+	-	-	-

⁵⁷ Bu mahallenin adı büyük, yegâne anlamına gelen Yeke Ahmed şeklinde okunabileceği gibi Yeni Ahmed şeklinde de okunabilir. Bu isim, bazı çalışmalarda Teke Ahmed şeklinde okunmuştur. Bkz. Rifat Özdemir, *XIX.Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, s.79.; Ö.Erdoğan, *Ankara ve Konya*, s.30.

76	Mh	Yakub-ı Harrat	+	+	+	+	+
77	Mh	Yakub-ı Na'âl	+	+	+	+	-
78	Mh	Yavî (Afi)	+	+	Afi	Ahî (Afi)	Ahî
79	Mh	Yenice (an mh-i Kirişciyân)	+	+	+	+	+
80	Mh	Yeni Şehir	+	+	-	-	-
81	Mh	Yusuf-ı Habbaz	+	+	+	+	Yusuf-ı Habbaz

Ankara Livâları, -Dizin ve
Tıpkıbasım-, Ankara 1993.

4.SONUÇ

Sonuç olarak diyebiliriz ki, 1523/30 ve 1571 tahrirlerinde mevcut yerleşim yerleriyle Anadolu şehirleri içerisinde önemli bir yere sahip olan Ankara şehri, klâsik Osmanlı şehir tipini temsil ediyordu. Şehirde bulunan mahallelerin büyük bir çoğunluğu, farklı isimlerle adlandırılmışlarsa da, XIX.yüzyıla kadar mevcûdiyetlerini devam ettirmişlerdir. Bu mahalleler, dinî ve sosyal yapıların etrafında teşekkül ettiği gibi, meslek gruplarına ait mekânların etrafında da oluşmuşlar ve o isimlerle adlandırılmışlardır.

5.KAYNAKLAR

a. Yayınlanmamış Arşiv Belgeleri

- TD 117 (İstanbul, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi)
- TD 74 (Ankara Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi, Kuyûd-ı Kadîme Arşivi)

b. Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

- 438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri, 937/1530, I, Kütahya, Karahisâr-ı Sâhib, Sultan-önü, Hamid ve

c.Telif ve Tetkik Eserler

- Alemdar, K., (1984), “Seyahatnamelerde Ankara”, *Tarih İçinde Ankara, (ODTÜ Eylül 1981 Seminer Bildirileri)*, Ankara.
- Andreasyan, H. D., (1964), *Polonyalı Simeon'un Seyahatnâmesi (1608-1619)*, İstanbul.
- Baykara, T., (1988), *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, Anadolu'nun İdarî Taksimatı*, Ankara.
- Busbecq, O.G., (1939), *Türkiye Mektupları*, (Çev. Hüseyin Cahit Yalçın), İstanbul.
- Darkot, B., “Ankara”, *İA*, Cilt I.
- Demir, Ö. – Acar, M., (2002), *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Ankara.
- Dernschwam, H., (1992) *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, (Çev.Yaşar Önen), Mersin.
- Ergenç, Ö., (1980), “XVII. Yüzyılın Başlarında Ankara'nın Yerleşim Durumu Üzerine Bazı Bilgiler”, *OA*, Cilt I.
- Ergenç, Ö., (1981), “Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler”, *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, Cilt II, Ankara.

- Ergenç, Ö., (1984), “16.yüzyıl Ankara’sı: Ekonomik, Sosyal Yapısı ve Kentsel Özellikleri”, *Tarih İçinde Ankara, (ODTÜ Eylül 1981 Seminer Bildirileri)*, Ankara.
- Ergenç, Ö., (1995), *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara Enstitüsü Vakfı yay., Ankara.
- Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, (1995), *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini, 2.Kitap, (Haz.Zekeriya Kurşun-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), Yapı Kredi yay., İstanbul.
- Eyice, S., (1970), “Ankara’nın Eski Bir Resmi”, *Atatürk Konferansları*, IV.
- Faroqhi, S., (1994), *Osmanlıda Kentler ve Kentliler*, (Çev:Neyyir Kalaycıoğlu), İstanbul.
- Göyünç, N., (1967), “Onaltıncı Yüzyılda Ankara”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, I/1 (Ekim).
- Gülekli, N.C., (1948), *Ankara, Tarih-Arkeoloji*, Ankara.
- Gülekli, N. C., (1949), *Ankara Rehberi*, İstanbul.
- Hacıgökmen, M. A., “Ankara’da Ahi Hakimiyeti (1330?-1361)”, *Türkler*, VI, s.830-836.
- İdil, V., (1993), *Ankara, Tarihi Yerler ve Müzeler*, (Yayın yeri verilmemiş).
- İnalçık, H., (1993), “Giriş”, *438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri, 937/1530, I, Kütahya, Kara-hisâr-ı Sâhib, Sultan-önü, Hamid ve Ankara Livâları, -Dizin ve Tıpkıbasım-*, Ankara.
- Keleş, R., (1972), *Şehirciliğin Kuramsal Temelleri*, Ankara.
- Kramers, J.H., “Mahalle”, *İA*, VII.
- Kuban, D., (1968), “Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler”, *Vakıflar Dergisi*, VII.
- Kurt, Y., (1990), “1572 Tarihli Adana Mufassal Tahrir Defterine Göre Adana’nın Sosyo-Ekonomik Tarihi Üzerine Bir Araştırma”, *Bellekten*, LIV.
- Öney, G., (1971), *Ankara’da Türk Devri Dinî ve Sosyal Yapıları*, Ankara.
- Özdemir, R., (1998), *XIX.Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Ankara.
- Özkaya, Y., (1984),“XVIII. Yüzyılda Orta Anadolu’daki Bazı Kaza ve Mahalle Adlarındaki Değişiklikler”, *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri (11-13 Eylül 1984)*, Ankara.
- Pakalın, M.Z., (1983), *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt III, İstanbul.
- Schiltberger, J., (1995), *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)*, (Çev. Turgut Akpınar), İletişim yay., İstanbul.
- Sevgen, N., (1959), *Anadolu Kaleleri*, Cilt I, Ankara.
- Weber, M., (2003), *Şehir: Modern Kentin Oluşumu*, (Çev.Musa Ceylan), İstanbul.
- Witteck, P., (1936), “Orta Zamanlarda Ankara”, (Çev.Nurettin Ardıç), *Çığır*, 43-44.